

Vaasan malli 1918

Miksi merkkimalli syntyi?

Kyseisen merkkijulkaisun syntyvaiheista ja sen eri myyntiajoista ei juurikaan ole kerrottu. Tämä liittyy Suomen itsenäisyys kamppailuun mielenkiintoisella tavalla. Saarisen malli oli ilmestynyt lokakuusta 1917 alkaen. Tämän jälkeen valtakunnassa olivat jatkuneet levottomuudet ja tammi-helmikuun vaihteessa 1918 oli muodostunut rintamalinja. Vapausota – sisällissota – veljessota oli alkanut. Ennen varsinaista rintaman muodostumista Suomen Senaatti (nykyisin Suomen hallitus), oli siirtynyt nelijäsenisenä Vaasaan, turvaan levottomasta Helsingistä. Syntyneen rintaman pohjoista puolta kutsuttiin valkoiseksi Suomeksi ja eteläistä puolta punaiseksi Suomeksi.

Postimerkkivarastot ja postimerkkien painolaitos (Suomen Leimakonttori) sijaitsivat Helsingissä, Punaisten puolella. Postimerkkejä oli toimitettu viimeksi valkoisten haltuun tulleille alueille tammikuussa 1918 vain vähäisiä määriä alle 40 pennin merkkejä. Rintaman synnyttyä, oli postimerkkitäydennysten toimittaminen mahdotonta punaisesta Suomesta valkoisen Suomen postitoimipaikoille. Postimerkkivarasto ei myöskään ollut enää Postihallinnon käskyvallassa, vaan punaisten hallussa.

Valkoisen puolen postimerkkipula

Postimerkkipula alkoi näkyä ja useat postikonttori pyysivät postimerkkejä niiden loppuessa. Oli selvää, että valkoisesta Suomesta loppuisivat maksuarvoiltaan käyvät postimerkit sodan aikana. Senaatti päätti postimerkkien painattamisesta. Mikäli Suomen Senaatti ei olisi päättänyt teettää postimerkkejä omassa hallussaan olevien alueiden posteista myytäväksi, olisi ajauduttu tilanteeseen, jossa olemassa olevia merkkejä olisi ensin jaettu osiin ja sen jälkeen tehty postilähetyksille joko käsimerkintöjä tai poikkeavia leimauksia postimaksun maksamisesta. Samalla näistä merkinnöistä saatujen varojen tulouttamisen valvonta olisi ollut käytännössä mahdotonta sotivassa maassa.

Tarvittiin nopeasti lisää postimerkkejä

Tässä tilanteessa syntyi Vaasan malli uudeksi Suomalaiseksi käyttösarjaksi. Vaasan malliksi sitä on alettu kutsua siksi, että Senaatti oli Vaasassa tehdessään julkaisupäätökset, sekä Julius Björkellin kivipaino, jossa merkit painettiin, oli Vaasassa. Lisäksi päätettiin että merkkejä käytetään vain voimassa olevan sodan ajan, siihen saakka kunnes Saarisen mallia voitaisiin taas painaa ja toimittaa postitoimipaikoille.

Ensimmäinen myynti- ja käyttöaika 5.3. - 24.6.1918.

Erityisen mielenkiintoiseksi tämän mallin postimerkkien ja postilähetysten keräilyn tekee merkkimallin eri myyntivaiheet. Postimerkit ilmestyivät maaliskuu-toukokuun aikana 1918. Edellä mainittuun peruspäätökseen pohjautuen 24.6.1918 määrättiin että Vaasan mallia ei saa käyttää ulkomaan postiliikenteessä, eikä myydä posteista yleisölle. Posti sai kuitenkin itse käyttää Vaasan mallia kotimaan postilähetyksillä määrittämättömän ajan. Käytännössä postissa Vaasan mallin merkit liimattiin postilähetyksille, kun postimaksu maksettiin postissa asioitaessa. Tällä päätöksellä todettiin että sota oli ohitse postin kannalta.

Toinen käyttöaika 25.6. - 31.8.1918.

Toinen käyttöaika muodostuu 24.6.1918 jälkeen käytetyistä Vaasalaisista. Kansalaisilla oli postista ostettuna sekä julkaisun postimerkkejä että ehiökortteja. Näitä sai käyttää normaalisti kotimaisessa postiliikenteessä. Niitä vain ei saanut ostettua posteista lisää. Posti käytti merkkejä varastonsa mukaan merkittämällään erilaisilla postilähetyksillä ja postin lomakkeilla. Ainut kielletty käyttö oli Vaasalaiset postimerkit ulkomaan postiliikenteessä. Postin piti näissä tapauksissa merkitä Vaasalaiset mitättömiksi ja vaatia lähettäjältä maksu Saarisen mallin merkeillä. Toinen vaihtoehto oli merkitä lunastettavaksi se osa postimaksusta, joka oli Vaasalaisilla maksettuna ja jota ei pystytty lähettäjältä perimään, esim. postilaatikkoon jätettyjen lähetysten osalta. Ulkomaille käyttökielto johtui siitä, että merkkejä ei ollut hyväksytetty UPU:lla, vaikka mallimerkit olivatkin UPUU:n toimitettu.

Toinen myyntiaika ja kolmas käyttöaika 31.8. - 1.5.1923

Senaatin toimesta määrättiin 31.8.1918, että Vaasan mallia sai myydä posteista yleisölle kotimaan postiliikennettä varten. Alkoi toinen myyntiaika ja kolmas käyttöaika. Sodan juuri käynyt kansakunta ja valtiovalta oli taloudellisesti tiukilla. Malli 1918 merkkejä oli vielä runsaasti jäljellä ja ne oli järkevää käyttää loppuun. Toinen vaihtoehtona olisi ollut painattaa lisää Saarisen mallin merkkejä ja aiheuttaa lisää kuluja

Merkkien paperi, -liima, -hammasteet ja -väri

Malli 1918 merkkien paperina käytettiin jyvaskyläläisen Kankaan paperitehtaan kellertävää karheaa silopaperia, jota kutsuttiin myös etiketti- ja kirjoitusliimapaperiksi. Tämä perustui siihen, että Jyväskylä oli valkoisten alueella ja paperia oli sopivasti saatavilla. Se on noin 60 gramman neliöpainoista, 0,10-0,13 mm paksua paperia. Siinä on n. 1/3 hioketta ja n. 2/3 valkaistua kuusisulfiittiselluloosakuitua. Paperissa on myös ”roskia” tummia läiskiä, aivan kuin mukana olisi vielä puun isompia kuitupaloja ”kaarnaa”.

Toisen julkaisuvaiheen paperina käytettiin osittain valkoista silopaperia. Tämän voi erottaa edellisestä siloisuutensa perusteella. Se on myös yleensä vaaleampaa - vähemmän kellastunutta, koska siinä oli mukana vähemmän hioketta n. 1 %. Juuri hioke saa paperin kellastumisen aikaiseksi. Paksuudeltaan paperi on 0,10 mm.

Vaasalaisten koepainokset on painettu rakenteeltaan toistakin julkaisuvaihetta tiiviimmälle paperille, joka on yleensä kiiltävää ja ruskehtavaa. Vahvuudeltaan paperi on myös varsinaisia painoksia ohuempaa 0,07 - 0,09 mm.

Papereissa ei ole vesileimoja. Muutamia merkkejä tunnetaan laskostuneella painopaperilla. Laskokset ovat kuitenkin erittäin harvoin tavattu ja osasta arvoja niitä ei tunneta lainkaan.

Paperitehdas ei voinut sotatilan takia toimittaa paperia liimoitettuna. Merkit painettiin liimoittamattomalle paperille, joka liimoitettiin painamisen jälkeen kirjapainossa. Liimoitteen määrä vaihtelee huomattavasti eri arkeilla ja erityisesti eri merkeissä, sillä liima siveltiin käsin arkeille.

Hammastukseen käytettiin kahta kirjapainon omaa hammastuskonetta ja lisäksi hammastamista varten lainattiin kaksi hammastuskonetta muualta. Näissä käytettiin varta vasten valmistettuja viivahammasterautoja, joissa oli pieniä poikkeamia. Hammasteluku oli 11 1/2. Työ tehtiin neljän - viiden arkin nipuissa hammastaen liimoitetut arkit. Liimoitteen epätasainen kuivuminen aiheutti vääntyilyä ja kupruilua, jonka takia hammasteen keskittyminen vaihtelee paljon. Kiire, käsikäyttöisyys ja arkien vääntyileminen johtivat siihen, että syntyi huomattavasti erilaisia

hammastevirheitä ja -puutteita. Lopputarkastuksesta huolimatta pääsi postikonttoreille toimitettavien arkkiin joukkoon myös viallisia, puutteellisesti tai virheellisesti hammastettuja arkkeja. Näitä ovat timanttihammasteet, kaksoishammasteet ja rosohammasteet sekä kapeat ja leveät merkit. Joukossa on ollut myös hammastepuutteellisia arkkeja, joista puuttuu joko vaaka- tai pystyhammaste joltakin sivulta. Jonkin verran tunnetaan myös arkkeja, joilla on arkin reunassa paperin taitteen tekemä lisähammaste.

Erityisesti hammaste-erikoisuuksia on 5, 10, ja 30 pennin merkeissä, jotka painettiin kiireellä ja ensimmäisinä postimerkkipulasta johtuen. Näiden osalla myös painettujen merkkien hammasteen laadun valvonta oli heikointa. Muissa arvoissa hammaste-erikoisuudet ovat huomattavasti harvinaisempia.

Väreinä käytettiin kirjapainon varastossa olleita ja helposti lähialueelta saatuja värejä, joita sekoitettiin tarpeen mukaan. Merkeissä on värieroja, samoin kuin värin määrä vaihtelee eri merkeillä jopa samalla arkilla. Tähän vaikuttaa pääosin värien ohenteiden laatu.

Painojärjestys

Merkit painettiin kiireellisyysjärjestyksessä. Tammikuun 1918 postimerkkilauksissa Postihallitus oli pystynyt toimittamaan vain pieniä määriä alle 40 pennin postimerkkejä postitoimistoille. Tämän jälkeen toimitukset loppuivat kokonaan. Painossa oli kova kiire ja valvontaa suoritettiin, mutta kaikkea ei keretty kunnolla tarkistaa. Erityisesti kiire näkyy hammastevirheiden moninaisuutena ja mielenkiintoisuutena. Markka-arvot painettiin siten, että ensin tehtiin reunakehilö ja sen jälkeen painettiin keskusta. Nämä tehtiin ensimmäisen tilauserän viimeisinä merkkeinä.

Malli 1918 mitätöinti - leimaston ”aarreaitta”.

Postihistoriallisesti merkkimallin mitätöinti on hyvin mielenkiintoinen, sillä merkkien käyttöaikana oli useita eri leimatyyppisiä, joilla merkkejä voitiin mitätöidä. Alkuvaiheessa sotatila toi vielä oman lisänsä mitätöintiin.

Ensimmäisenä leimana oli ns. venäläisleima, josta poistettiin venäjän kieli sitä mukaa kun postikonttorit tulivat väliaikaisen (Suomen Senaatin nimittämän) postihallinnon alaisuuteen. Tosin tunnetaan joitakin hitaasti poistuneita venäläisiä paikannimiä, esimerkiksi Kuopio.

Poistamisen aikana joissakin postitoimipaikoissa käytettiin mitätöintiin sinettileimasinta, jolla saatiin aikaan uusi leima. Sinettileiman läheisyyteen lisättiin useasti myös päivämäärä, jolloin leimaus oli suoritettu. Tämä kokonaisuus voi löytyä vain postilähetyksellä.

Osassa taas oli käytössä Postitoimisto-varaleima, joka myös täydennettiin. Osassa kirjoitettiin paikkakunnan nimi ja päivämäärä ja joissakin vain jompi kumpi tieto. Käytäntö vaihtelee suuresti, johtuen siitä käykö lähetykseltä muutoin ilmi em. tiedot.

Muutamilla paikkakunnilla ei ollut olemassa edellä mainittuja varaleimoja ja sen vuoksi merkit mitätöitiin musteella ja lähtöpaikan tiedot ilmenevät postilähetykseltä. Postileima lyötiin silloin vasta seuraavassa postitoimipaikassa.

Seuraavaksi merkistön käyttöaikana tuli yleiseksi leimaksi siltaleima.

Lisäksi tunnetaan vielä rivileima ja numeroleimoja.

Muutama merkki on mitätöity myös Aunuksen alueella olleella leimastolla. Niiden aitoudesta vain kannattaa aina varmistua ennen kohteen hankintaa. Aunusta varten painettiin omat merkkinsä, mutta ennen näiden käyttöön tuloa sekä lisämerkkeinä on tavattavissa 1917 ja 1918 merkkimalleja. Yleensä leimat ovat ajalle tyypillisiä - melko suttuisia varsinkin vuonna 1918, jonka jälkeen, olojen rauhoituttua myös leimat muuttuvat selkeämmiksi ja siistimmiksi.

Satunnaisesti on tavattavissa myös ulkomaisia leimoja.

Kotimaan postilähetyksissä mielenkiintoisia ovat ns. kolmen mallin sekapostitteen, jolloin lähetyksellä on kotkamallin, Saarisen mallin ja Vaasan mallin merkkejä. Tuolloin kannattaa varmistua, että postitaksa on oikea.

Ulkomaan postia tunnetaan

Ulkomaille osoitetut postilähetykset ovat hyvin haluttuja ja niitä liikkuu sattumanvaraisesti lähinnä Ruotsiin, Tanskaan ja Saksaan osoitettuina. Muut määränpäämaat ovat jo todella harvinaisia. Tällöin kyseessä on ensimmäisen käyttöajan aidot kohteet.

Ulkomaille suuntautuneissa lähetyksissä oman lisänsä muodostavat vielä kohteet, joilla on Vaasan mallin merkit joko merkitty arvottomiksi ja kohde varustettu T-leimalla tai vaadittu lähettäjältä jo lisäfrankeeraus arvottomien Vaasan merkkien osalta lähetettäessä.

Parhaimmillaan ulkomaille menneissä ensimmäisen käyttöajan lähetyksissä on vielä sensurointiliuska mukana ja huippukohteissa vielä tulomaankin sensurointi. Sensuurileimoja taasen tunnetaan niin kaksi kuin kolmikielisinäkin eli kaksi ja kolmirivisinä.

Postitaksat

Vaasan mallin aikana postitaksat kerkesivät muuttua useasti. Maassa oli inflaatio sotatoimien jälkeen. Postilähetyksiä hankkiessaan kannatta aina tarkistaa taksan oikeellisuus. Ylipostitteen ja viimeisen päivän leimaukset ovat yleisiä, sillä merkeistä haluttiin tehdä ”muistojulkaisuja”. Tyypillisimmillään nämä ovat postilähetyksiä, joissa on kaikki penniarvot samalla lähetyksellä tai mukana on myös markan merkki. Kaikista postilähetyksistä, joissa on viiden markan merkki mukana, kannatta postitaksan oikeellisuus tarkistaa ennen kohteen hankintaa.

Vaasalaisten historiaa päivämäärinä

15.2.1918 esitettiin merkkien ja ehiöiden valmistamista. Vaasalainen Julius Björkells litografiska tryckeri ab tarjoutui tekemään painatustyön ja tehtävä annettiin sen hoidettavaksi.

16.2.1918 tiedotettiin kiertokirjeellä posteille painettavista 5:n, 10:n, 30:n ja 70:n pennin sekä 1:n ja 5:n markan arvoisista väliaikaisista postimerkeistä.

18.2.1918 hyväksyttiin postimerkkiesitys ja arvoiksi päätettiin 5, 10, 15, 30 ja 70 penniä sekä 1 ja 5 markkaa.

25.2.1918 päätettiin 15:n pennin ehiön painattamisesta.

5.3.1918 saatiin ensimmäiset Vaasan mallin postimerkit posteihin myyntiin.

12.3.1918 saakka sai valkoisessa Suomessa ostaa Suomen ja Venäjän rahalla mallin 1911 sekä 1:n ja 10:n markan mallin 1901 sekä mallien 1917 ja 1918 postimerkkejä. Ko. päivästä alkaen Suomen raha oli ainoa laillinen maksuväline. Samalla lopetettiin venäläisten postimerkkien myynti posteissa.

15.4.1918 nousivat postimaksut valkoisten hallitsemassa Suomessa.

2.5.1918 saatiin ensimmäiset uusien postimaksuarvojen mukaiset postimerkit 40 ja 50 penniä myyntiin posteihin, samoin ehiö 20 penniä.

24.6.1918 määrättiin, ettei Vaasan mallin merkkejä saa käyttää ulkomaan postiliikenteessä eikä myydä posteista yleisölle. Posti sai kuitenkin itse käyttää Vaasan mallin merkkejä kotimaan postilähetyksillä.

31.8.1918 määrättiin, että Vaasan mallin postimerkkejä ja ehiöitä sai myydä posteista yleisölle kotimaan postiliikennettä varten.

1.6.1920 Vaasan mallin 5:n, 10:n ja 50:n pennin arvoisten postimerkkien käypäisyysaika päättyi.

1.5.1923 Vaasan mallin loppujen postimerkkien, 30:n, 40:n ja 70:n pennin sekä 1:n ja 5:n markan, sekä molempien ehiökorttien käypäisyysaika päättyi.

Vaasan mallin merkkejä myytiin huutokaupalla vuonna 1925 kaikkiaan 334 265 kappaletta eri arvoja. Tämän jälkeen Posti ja Lennätin Hallituksen filateliaosastolla myytiin haja-arvoja aina vuoteen 1945 saakka.